

TÜRKİYE'DE KENT-SİYASET İLİŞKİSİNE DAİR GÖZLEMLER

OBSERVATIONS

RELATING TO RELATIONSHIP OF CITY-POLITICS IN TURKEY

Kemal GÖRMEZ*

Özet

Türkiye'deki kentleşmenin en önemli faktörlerinden biri göçlerdir. Göçlerle birlikte kentlerdeki nüfus giderek artmıştır. Ancak nüfusun kentte yaşaması kentli davranışlar göstermesini beraberinde getirememiştir. Önemli bir toplumsal sorun olarak beliren bu durum, siyasal süreçleri de etkilemektedir. Çünkü kent kimliğine sahip olunamaması bireyleri etnik ve dinsel kimlikler gibi kent dışı kimliklere itmektir. Bu durum kimlik siyasetini etkinleştirmektedir. Dolayısıyla siyasete ilişkin davranışların belirlenmesinde kentin gereksinimleri ve kentlinin beklentilerinin yerini hemşehrlik ve etnik kimlikler almaya başlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, kentsel siyasetin belirleyicileri, göçlerle birlikte bu belirleyicilerdeki değişim; merkez-yerel yönetim ilişkilerine bu değişimin yansımaları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, kimlik siyaseti, kent kimliği, kentsel siyaset

Abstract

One of the most important factor in Turkey's urbanization is migration. Along with the migrations, population in urban places had been increased gradually. However living in the urban places, couldn't bring with the urban manner in the social context. This situation which is occurring as a significant social problem, is also effecting political processes. Such that, lack of urban identity, is evoking an identity search in terms of religious and ethnic aspects. And this position is activating the identity politics. Therefore, citizenship and ethnic identities are replacing the urban needs and urban expectations, in terms of defining the political behaviour. In this context, this study aims to adress the determinants of the urban politics, changes in the urban politics by the migration processes, center-local administrative relations and the reflections of the changes.

Key Words: Migration, identity politics, urban identity, urban politics.

Giriş

Türkiye kentleşme sürecini tamamlayamamış bir ülkedir. Her ne kadar nüfusun önemli bir kısmı kentlerde yaşıyor olsa da kentte yaşayanların kentli davranışlar göstermemesi temel sorunlardan biridir. Bu hal Türkiye'de siyasal süreçleri de

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, kgormez@gazi.edu.tr

etkilemektedir. Bu konuda konuşulabilecek, tartışılacak pek çok sorun alanı bulunmaktadır. Bu çalışmada, esas olarak kentlerde siyasal yapı ve davranışlar temelinde bir tartışma yapılacaktır. Bu husus iki açıdan ele alınacaktır. Birincisi; kentleşmemiş mekanlardaki kentli olmayan ilişkilerin merkezi ve yerel siyasete yansısı, ikincisi ise; merkez-yerel ilişkilerindeki yapısal sorunların kentsel siyasete etkisi.

1. Kent ve Göç

Türkiye kentleşmesinde en etkili faktörlerden biri göçlerdir. Göç süreci; sanayileşme ve ekonomik gelişmeden başka faktörlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Modern Türkiye tarihi bir anlamda göçlerin tarihi olarak da değerlendirilebilir. Cumhuriyet tarihi boyunca başka hiçbir toplumsal olgu Türkiye toplumunu dolaylı ya da dolaysız olarak iç ve dış göçler kadar etkilememiştir. Göç; toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olduğu gibi aynı zamanda toplumsal ve ekonomik değerlere katkıda bulunan bir etken olarak da değerlendirilebilir (İçduygu ve Sirkeci, 1999a: 250; İçduygu ve Sirkeci, 1999b: 269).

Türkiye tarihi göçler tarihi olarak okunmaya kalkılırsa karşımıza ilginç bir tablo çıkar. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan iskan hareketlerini bir kenara bırakın, sadece 1860-1924 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan alana beş milyon civarında insan göçmüştür**. Anılan dönemde bu topraklardan ayrılan insan sayısının ise üç milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Kabaca Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında nüfusun yarısına yakını dışarıdan göç etmiştir. Göç bununla sınırlı da kalmamış, 1940'lı yıllardan itibaren özellikle iç göç yeniden hızlanmıştır. Bu çalışmada amacımız göçler olmamakla birlikte, kentsel siyaseti ilgilendirmesi açısından tabloya kabaca bakmakta fayda vardır.

Türkiye'de 1950'lerde başlayan toplumsal ve ekonomik değişme süreci Türkiye'de çok hızlı bir göç ve dolayısıyla kentleşme süreci yaşanmasına sebep olmuştur. 1950'de nüfusun sadece % 20'ler civarında bir kısmı kentlerde yaşarken bu oran, günümüzde % 75'lere ulaşmıştır. Özellikle 1970'li yılların sonu göçün çok hızlı olduğu yıllardır.

Türkiye İstatistik Kurumu kayıtlarına göre 31 Aralık 2010 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 73.722.988 kişidir. Ülke nüfusunun % 76,3'ü (56.222.356 kişi) il ve ilçe merkezlerinde ikamet ederken, % 23,7'si (17.500.632 kişi) belde ve köylerde ikamet etmektedir. İl ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus oranının en yüksek olduğu il % 99 ile İstanbul, en düşük olduğu il ise % 32 ile Ardahan'dır. Toplam nüfusun % 18'i (13.255.685 kişi) İstanbul'da ikamet etmektedir. Bunu sırasıyla; % 6,5 ile (4.771.716 kişi) Ankara, % 5,4 ile (3.948.848 kişi) İzmir, % 3,5 ile (2.605.495 kişi) Bursa, % 2,8 ile (2.085.225 kişi) Adana takip etmektedir (<http://www.tuik.gov.tr>, 2011).

Ankara'da ikamet edenlerin 1.563.410'u Ankara nüfusuna kayıtlı iken, İstanbul'da ikamet edenlerin ise sadece 2.167.873'ü İstanbul nüfusuna kayıtlıdır

** Daha detaylı bilgi için bkz. Kemal H. Karpat (2003), **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

(<http://report.tuik.gov.tr>, 2011). Yani Ankara'da yaşayanların yaklaşık % 40'ı, İstanbul'da yaşayanlarında yaklaşık % 17'si yaşadıkları kentin yerlisidir. Kente göç eden bireyler, kentin ekonomik ve sosyal mekanlarında kentin sunduğu fırsatları kullandıkları ölçüde kentlileşeceklerdir. Diğer yandan özellikle Türkiye'nin büyük kentlerinde kentte doğanlar dahi kendini kentli hissetmemektedir. Mesela, Ankara kent mekanlarında doğanların neredeyse yarısından fazlası kendini başka kentli ya da köylü hissetmektedir. Bu hal ise kentsel siyasetin şekillenmesini önemli ölçüde etkileyen unsurlardan biridir.

Türkiye koşullarında, "kırsal insan"ın ekonomik ve sosyal mekanı yalnız kenti kapsayan "kentsel insan"a dönüşmesi en az 40-50 yıl almaktadır (Kartal, 1982: 141). Gerçekten kentli olabilmek için, en az üç kuşağın kentte kentsel imkanları kullanarak yaşaması gereklidir.

Bu üç kuşaktan ilk kuşaktakiler genellikle kırdaki doğmuş, kırdaki yoksulluğu yaşamış ve kente geldiğinde zor şartlarla da olsa geçimini sağlayabildiği için şükreden genel olarak problem teşkil etmeyen bir nesildi. İkinci kuşaktakiler kentte doğmuş, kırsalın yoksulluğunu yaşamamış, zor şartlarla da olsa okumuş kent soylularla kendilerini kıyaslayan, "kaderine razı, uysal" anne-babalarının aksine öfke ve nefret taşıyan, bu nedenle de merkez için tehdit oluşturmaya başlayan bir nesildir. Üçüncü kuşaktakiler tıpkı ikinci kuşaktakiler gibi köy şartlarını görmemiş, ekonomik şartlar daha iyi olduğu için görece daha iyi eğitim almış hatta bürokratik deneyim kazanmış ve ülkenin sayılı zenginleri arasında bile yer alabilen bir nesildir. Yoksulluk kısıncından kurtulmuş olmalarına rağmen "yoksunluk"la yüzyüze gelmişlerdir. Kent soylularının sahip oldukları statü ve gördükleri saygıdan mahrum olduklarını, izole edildiklerini ve sınırlandırıldıklarını düşünen bu nesil merkez tarafından en tedirgin edici olan gruptur (Şentürk, 2007: 429-431). İlk kuşak olarak nitelendirilen grubun eleştiri konusu olmamasının ve bir tehlike unsuru olarak görülmemesinin nedeni, kentin çevresinde yer almaları, daha sonraki kuşakların ise kentin merkezinde görünür olmaları olarak değerlendirilebilir (Aslanoğlu, 2000: 102).

Daha önce ilk kuşak olarak nitelendirdiğimiz kente göçen ve kentlerin gecekondu kesimlerine yerleşen kitleler, bir süre sonra yerleştikleri gecekondu alanlarının kent içindeki konumlarının değişmesiyle birlikte ortaya çıkan yüksek rantlar sayesinde zenginleşmeye başlamıştır. Kentlerin bu kesimlerine yerleşenler, özellikle 1980 sonrasında imar aflarıyla elde ettikleri kazanımlarla kendilerinden sonraki göçmenlere kiralık konut temin etmeye başlamışlar ve belli bir zaman sonra bir anlamda yoksulluğun kente sonradan gelenlere aktarıldığı bir sistem oluşmuştur. Yaşanan bu gecekondulaşma süreci, hemşehrlik ve kültürel farklılaşmalar temelinde yükselen dayanışma ağları ve cemaat tarzı ilişkilerle desteklenerek kente göçen kitleler kentte en başından beri farklı bir ilişkiler sistemi içinde var olmuşlardır (Işık ve Pınarcıoğlu, 1999: 49).

Türkiye kentlerinin göç edenleri kente intibak ettirememesi, kapsayıcı kuşatıcı bir kent kimliğinin oluşmasını engellemektedir. Dolayısıyla kentsel siyaset köylülükten ayrı bir olgu olarak ortaya çıkamamaktadır. Zaten Cumhuriyetin ilk yıllarında genel

siyaset köylüğün parlamenter politikaya entegrasyonu (Keyder, 2009: 18-21) biçiminde gerçekleşmiştir. Bu hal kentlerde de değişmemiştir.

2. Konuya Kentlilik Açısından Bakılırsa

Türkiye'nin büyük kentleri çok farklı kimlik ve kültür kodlarına sahiptir. Kentlerin kentlileri kuşatamaması başta marjinal bazı grupların oluşmasına yol açarken günümüzde özellikle sistem dışına sürüklenmiş olan bazı cemaat ve topluluklarda etnisite, dinsel grup ya da başka kimlikler bütün kimliklerin önüne geçmektedir. Gecekondu bölgelerinde cemaat ilişkilerinin devamını sağlayan derneklerin sayısı giderek artmakta ve bu dernekler kente, kentsel faaliyetlere katılımdan ziyade "yeniden kabilleşmenin" mekanları haline gelmektedir (Görmez, 1997: 36). Kentsel yaşamdan veya toplumdaki soyutlanmış özgürleşemeyen kişiler, kendini kentli olmayan kimliklerde ya da cemaatleşmede bulmaktadırlar. Bireyler, kentte sıkı sıkıya yapıştıkları kırsal cemaat kültürünü ve kimliğini yitirmemek için hemşehrilikten hareketle bazen de etnik kümeleşmeler içinde kimliklerini yaşamakta ve böylelikle savunma mekanizmasına sahip olduklarını düşünmektedirler. Birincil ilişkiler (aile, akrabalık, hemşehrilik vb.) devam ettiği sürece kırsal geleneklerini ve kültürel değerlerini kentte de sürdürmektedirler (Parlak, 2008: 68).

1980'lerden sonra gecekonduların yanı sıra; orta ve üst orta sınıfa göre planlanmış alt kentler de oluşmaya başlamıştır. Kurtuluş, tüketimi temsil eden, sermaye birikimi, eğitim, mesleki uzmanlaşma ve gelir düzeyi yoluyla bölünmüş bu alt kentlerin ortaya çıkışının global tüketim kültürünün taşıyıcısı orta sınıfların ya da küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yeni profesyonellerin konut ve yaşam tarzı talebiyle açıklandığını belirtmektedir (2005: 86). Kentlerin özellikle İstanbul'un merkezinden kaçan üst ve orta sınıfların yeni yerleşimleri (siteler, bahçe kentler), kendi içinde homojen olmasına rağmen birbirinden keskin farklarla ayrılan yaşam tarzlarının ortaya çıkmasına neden olmuş ve üst ve orta sınıfların kendi aralarında var olan çeşitlilik 1990'larda hem mekansal hem de kültürel parçalanmaya dönüşmüştür (Öncü, 1999: 31).

Bu gibi haller kentsel siyaseti, demokratik gelişmiş kentleşmiş ülkelerden farklılaştırmaktadır.

3. Kimlik Siyaseti

Kırdan kente göçün, göç edenlerin kente intibakında sorunlar ortaya çıkaracağı aşikardır. Ancak, Türkiye'deki intibak süreci kentlerin yapısı ve göçün özellikleri dolayısıyla sorunları derinleştirmiştir. Kent kimliğine sahip olmayanlar etnik ve dinsel kimlikler gibi kent dışı kimliklere bürünmüşlerdir. Buna iki faktör etkilidir. Birincisi mevcut kentsel kurumların göçün yükünü hafifletmeye yetmemesi. Bunda yerel yönetimlerin yetki ve imkanlarının sınırlı olması önemli bir faktördür. İkincisi ise göçen kitlelerin niteliğidir. Burada tarımsal yapının ve göçenlerin etnik kimliklerinin rolü

intibaksızlıkta ve farklı kimliklerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur diyebiliriz (Erder, 2009: 197).

Tüm bu faktörlerden dolayı Türkiye kentlerinde ülkenin genelinde olduğu gibi kimlik siyasetini etkili kılmıştır. Kimlik siyasetinde belirleyici olan ise, bireylerin ve toplumların kimlik esasında siyasal tavır ve davranış belirlemeleridir. Siyasete ilişkin davranışların ortaya çıkmasında kentin, kentlinin ihtiyaçları, toplumsal grupların ihtiyaçları değil, kabilecilik, hemşehricilik, cemaatler, etnik kimlikler daha belirleyici olmaya başlamıştır. Batı Avrupa’da kent yönetimlerinde, başlangıçta burjuvazinin çıkarlarını korumak üzere örgütlenme gerçekleşirken, sonradan farklı toplum kesimlerinin çıkarlarının azamileştirilmesi şeklinde dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Görüldüğü üzere Türkiye kentleri ve kent yönetimleri batıdakinden çok farklı şekilde evrilmiştir. Tabidir ki bu yapının oluşmasında Türkiye’nin iktisadi sosyal yapısının etkisi de bulunmaktadır.

Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne aktarılan mirasta sınıflı bir toplum yapısının var olmadığı bilinmektedir. Sınıf olarak kabul edilebilirse sadece ‘bürokrasi’nin egemenliğinden söz edilebilir. Hem merkezde, hem yerelde siyaset kurumu ister istemez bu sınıfın çıkarlarının savunucusu olmak durumunda kalmıştır. Bu hal, çok partili hayata geçinceye kadar da bilinçli bir şekilde uygulanmıştır. Dikkat edilirse İstanbul uzunca yıllar ihmal edilmiş bir kent görünümündedir. Çok partili hayata geçişle birlikte bazı dönüşümler yaşandıysa da ülkede genel olarak var olan anti demokratik uygulamalar sürecin devamına sebep olmuştur. 1980 sonrasında ülke siyasetindeki çoğulculaşmaya paralel olarak kent yönetimlerinin yetkileri artırılmış, bu hal kentsel siyasetin işleyişinde kısmi değişimlere sebep olmaya başlamıştır. En azından belediye başkanlıkları ve meclis üyelikleri “adam yerine konulur” olmuş ve siyaset yapmak için cazip olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler bile kentlerde siyasal faaliyetlerin ve eylemlerin kimlik siyaseti düzeyini aşmasına yetmemiştir.

4. Merkezi Devlet-Yerel Yönetim İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Kentsel Siyaset

Merkeziyetçi devletlerde kentin adı yoktur demek çok da yanlış olmaz. Diğer taraftan demokratik olmayan ülkelerde ise kentte siyasetin adı yoktur diyebiliriz. Türkiye bu açıdan iki yönlü eksiklikleri bulunan bir ülkedir. Kuruluşundan 2000’li yıllara kadar Türkiye’de neredeyse çoğu kamu hizmet ve faaliyetlerinin merkezi devlet eliyle yürütüldüğü bilinmektedir. Demokratik bir devlet olma yolunda hangi noktada olduğumuz ise herkesin malumudur. Hal böyle iken, yerel siyasetin durumu da ister istemez bu yapıdan etkilenmektedir. Türkiye’de uzunca bir süre merkez, yerel üzerinde tam kontrole sahip olduğu için yerelde siyasal ilişkilerin oy verme davranışından öte gitmediğini biliyoruz. Yerel düzeyde bile merkeze endeksli bir siyasal davranış söz konusudur. Yerel rantın paylaşılması dahi merkezden gerçekleşmektedir.

Ortaçağ kentlerinde “kent havası insanı özgür kılar”ken Türkiye’de merkezin kontrolündeki kent havası maalesef insanı özgür kılmadı. Çoğulculuğun, özgürlüğün

mekanı olması gereken kentler modernite sürecinde zamanla rant ve çıkar paylaşım mekanları haline geldi.

Türkiye kentlerinde 1980'li yıllarda yaşanan bir değişimin kentsel siyaseti kısmi olarak etkilediğini belirtmiştik. Dikkat edilirse bu dönemden itibaren merkezi siyasette önemli mevkilerde bulunan bazı aktörlerin kentlerde siyaset yapmaya başladığı görülebilir. Bunda kentsel rantın artmasının ciddi bir rolü bulunmaktadır. Öte yandan kentliler kent yönetimine katılma noktasında eskiye göre daha aktif hale gelmeye başlamışlardır. Ama ülkedeki genelde hakim olan kimlik siyasetinin, hizmet siyasetine dönüşümünün gerçekleşmediğini söylemek mümkündür.

2002 yılından sonra kadük kalsa da yerel yönetimlere ilişkin bazı reformların yapılması ve yerelin güçlendirilmeye çalışılması, Türkiye'de kentsel siyasete yeni bir boyut kazandıracaktır. Bu çerçevede kentsel rantın paylaşılması esasında siyaset değişmemiş olmakla birlikte kentsel ranttan merkez yerine yerel seçkinler faydalanmaya başlamıştır. Kentlerde etnik, dinsel, hemşericilik ilişkilerinin arkasına saklanan yeni patronaj ilişkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Şimdilik kimlik siyaseti yüzünden rant eksenli süren kentsel siyasetin zaman içinde kendi mecrasına dönme ihtimali yükselmeye başlamıştır. Ancak bunun zaman alacağı da aşikardır.

Sonuç Yerine

Türkiye'de kentsel siyasetin şekillenmesinde ülkenin genel ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısının belirleyiciliği kaçınılmazdır. Ardından Türkiye'de hızlı göçün ortaya çıkardığı sorunların ve kısmen bununla paralel olarak kimlik siyasetinin kentlerde egemen olduğunu tespit ediyoruz. Ayrıca merkezi idare ile yerel idareler arasındaki ilişkilerin sorunlu olmasının kentsel siyaseti mecrasından çıkardığını görüyoruz. Bu çerçevede kentsel siyasetin demokratikleşmesinin zorunluluğu da ortaya çıkmaktadır.

Ülke düzeyinde demokrasinin yerleşmesi ve kurumsallaşması öncelikli zorunluluktur. Bunun için Anayasa, seçim ve siyasal partiler kanunu başta olma üzere pek çok düzenlemenin yapılması bir zarurettir. Ardından yarım kalmış kamu yönetimi reformunun tamamlanması ve merkez-yerel ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede yerel nitelikteki tüm hizmetlerin yerel yönetimlere devri, yerel yönetimlerin kendi gelir kaynaklarını iyileştirilmesi merkeze bağımlılıktan kurtarılması gerekmektedir. Bu çerçevede merkezin yerel yönetimleri çeşitli yollarla denetlenmesine ilişkin düzenlemelerin gözden geçirilmesi ve ilişkilerin koordinasyon düzeyine çekilmesi gerekmektedir. Yerel yönetimlere ilişkin yasalarda kent halkının kent yönetimine katılımını artıracak yolların açılması ve hemşericilik bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Ama daha da önemlisi kent yönetimlerinin yeni kentlileri kente bütünleştirecek ya da kente intibak ettirecek kurumlar oluşturmasıdır. Yeni kentlilerin kent imkanlarını kullanacak yeteri kadar gelire sahip olmaları her şeyden önceliklidir. Kentlilerin konut ihtiyacının karşılanması intibakı hızlandıran bir süreçtir. Eğitim imkanlarının artırılması ve yaygınlaştırılması, kreş, bakımevi vs. gibi kentsel kurumların

herkesin kullanımına verilmesi, sosyo-kültürel imkanların artırılması kentlilik bilincini artıracaktır.

Kaynakça

Aslanoğlu, Rana A. (2000), **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Ender, Sema (2009), "Nerelisin Hemşerim?", **İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında**, Haz. Çağlar Keyder, Metis Yayınları, İstanbul, ss. 192-2005.

Işık Oğuz, Melih Pınarcıoğlu (1999), "Sultanbeyli Notları", **Birikim**, Sayı:123, ss. 47-52.

İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci (1999a), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Ed. Oya Baydar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ss. 249-268.

İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci (1999b), "Bir Ülke, Bir Aile ve Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği", Ed. Oya Baydar, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ss. 269-276.

Karpat, Kemal H. (2003), **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kartal, Kemal (1982) "Kentleşme Sürecinde Toplumsal Değişme Odağı Olarak Ankara", **Kentsel Bütünleşme** içinde, Yay. Haz. Ender Türköz, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını, Yayın No:4, Ankara, ss. 123-163.

Keyder, Çağlar (2009), "Arka Plan", **İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında**, Haz. Çağlar Keyder, Metis Yayınları, İstanbul, ss. 9-40.

Kurtuluş, Hatice (2005), "Bir Ütopya Olarak Bahçeşehir", **İstanbul'da Kentsel Ayrışma** içinde, Yay. Haz. Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, İstanbul, ss. 77-123.

Öncü, Ayşe (1999), "'İdealinizdeki Ev' Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", **Birikim**, Sayı:123, ss. 26-34.

Parlak, Bekir (2008), "Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci Geliştirme Projesi: Bursa Büyükşehir Örneği", **Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler** içinde, Ed. Fatma Neval Genç, Abdullah Yılmaz, Hüseyin Özgür, Gazi Kitabevi, Ankara, ss. 61-85.

Şentürk, Hulusi (2007), "Soylular-Yoksullar ve Yoksunlar", **Modern Kent Yönetimi**, Okutan Yayıncılık, İstanbul, ss. 428-432.

İnternet Kaynakları

<http://report.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 07.04.2011)

<http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 07.04.2011)